

**L. Hrzal: Morálka, smysl života, svoboda**

Praha, Práce 1986. 136 s.

Ve svých pojednáních se přírodovědec a revolucionář Georg Forster, stoupenec pokrokových myšlenek Velké francouzské revoluce, často vyslovoval ke smýšlení lidí v období významných společenských přeměn. Podle jeho názoru se nelze například ptát, zda byli Francouzi v běžném smyslu díky revoluci šťastnější či nikoli. „Štěstí a bolest se střídají. Směšní jsou snilkové, kteří se domnívají, že lidé se stanou dobrými, moudrymi a šťastnými, jak jen se jim dá svobodná ústava.“(1)

Foster správně pochopil, že likvidací starých pořádků a nastolením vlády lidu se automaticky neřeší i složité otázky týkající se společenského vědomí. Na rozdíl od něho považovali mnozí za přirozené, že se nové společenské vztahy promítnou pozitivně do oblasti společenské morálky, že pro lidi nebude složité nalézat odpovědi na otázky o smyslu života, o lidském štěstí v nové společnosti.

V nových podmínkách se vskutku řada dříve nepřekonatelných překážek pro důstojný život člověka jednou provždy odstranila. Nicméně představy o tom, že se lidé stanou v novém životě sami od sebe dobrými, moudrymi a šťastnými, neodpovídaly realitě. Změnu v myšlení a chování si však nelze vyvzduškovat, jak se domníval Forster, když psal, že „lidé se musí stát svobodnými ať chtějí nebo nechťejí.“(2) Člověk se musí sám naučit žít a pracovat v nových podmínkách, které vítězstvím socialismu nabývají podstatně nové kvality. Stává se zároveň hospodářem i tvůrcem nových hodnot. Praxe socialistické výstavby potvrdila, že nové výrobní vztahy nejsou automatickým předpokladem vzniku a rozvíjení socialistického myšlení, socialistických vztahů mezi lidmi, které by byly oprostěny od negativních protisociálních projevů.

V dokumentech XXVII. sjezdu KSSS se v této souvislosti hovořilo o významu upevňování komunistické morálky: „Naše morálka vstřebala jak prosté, všelidské mravní hodnoty, tak i normy chování lidí a jejich vzájemných vztahů, které se zrodily v lidských masách ve staletém boji proti vykořisťování, za svobodu a sociální rovnost, za štěstí a mír.“(3) Boj o nového člověka je tak zároveň těsně spjat s bojem proti všem negativním jevům spojeným s „přežitky minulosti ve vědomí a chování lidí, s nedostatky praktické činnosti v různých oblastech společenského života a se zpožděním při řešení palčivých problémů.“(4)

Mnohdy se stává, že se autoři úvah o stavu současné morálky, o formování ideálů, hledání smyslu života neubrání frázovitosti a formalismu. Právem vyvolávají u adresáta opačné reakce — neprovokují k zamyšlení nad sebou samým, ke snahám definovat sebe sama ve světě a svět jako součást vlastního já. Důležitým momentem přesvědčivosti je v tomto případě i forma zpracování. Je možné konstatovat, že živý ohlas vždy nacházely a nacházejí různé volné rozpravy, listy, rozhovory, eseje atd., v nichž se autorům daří zprostředkovat své životní zkušenosti, moudrosti opřené o zažitý filozofický názor a rozebrat zároveň cesty k možnému pochopení své doby a konkrétní formy jejich rozvíjení.

K takovým pracím patří i nová knížka filozofa Ladislava Hrzala, kterou pod názvem *Morálka, smysl života, svoboda*, vydalo nakladatelství Práce v roce 1986. Ve formě rozpravy se čtenářem, jehož v knize zastupují studenti se svými stále živými a k hlubšímu zamyšlení provokujícími otázkami, rozebírá zkušený vědec a pedagog ve svých úvahách a odpovědích složitost pojmu morálka, její obsah, rozpornost v přístupech lidí k této otázce. Ukazuje, jakým směrem se ubírat při hledání smyslu života, jak chápat sílu pravdy v širokém kontextu našeho současného života.

V diskusích s mladými lidmi se názorně ukazuje naléhavá potřeba teoretického výkladu obsahu pojmu morálka, její třídnosti, závislosti na sociálním pohybu. Stejně aktuální jsou i otázky postihující problematiku vztahu socialistické morálky k poli-

(1) Milan Hroch: *Příliš smělé sny*. Praha 1986, s. 110.

(2) Tamtéž, s. 98.

(3) *Program Komunistické strany Sovětského svazu, nová redakce, schválená XXVII. sjezdem KSSS*. In: Příloha Týdeníku aktualit 1986, č. 12, s. 16.

(4) Tamtéž, s. 17.

tice, k náboženství, rozumu a víře. Proto se autor v I. oddílu zamýšlí i nad celkovou životní koncepcí člověka žijícího v socialistické společnosti a za její podstatu pokládá odhodlání „překonávat sama sebe, odhalovat vlastní nedostatky, ne samoúčelně, ale proto, aby bylo možné je překonat, řešit rozpory, vytvářet podmínky pro šťastný život každého jednotlivého člověka, pro celou lidskou společnost, dělat pro to vše a hned“ (s. 20).

S tím souvisí celé široké téma morálky a světa člověka, vztahu jednotlivce a společnosti, které autor rozvedl ve II. oddílu v kontextu s rozvíjením vědeckého světového názoru. Pochopení vzájemných vazeb minulosti, přítomnosti a budoucnosti v historické dimenzi i v jednotlivém lidském životě, v osudu každého člověka umožňuje, jak uvádí autor, rozvinutí toho, co bylo progresivní, zprostředkovává poznání a prozkoumání jevů, které brzdily společenský vývoj, deformovaly člověka, odcizovaly jej jeho vlastní lidské podstatě (s. 39). Na konkrétním příkladu kritické analýzy teorie etického socialismu, které měly nahradit vědecký socialismus, proletářskou morálku Marxe a Engelse Kantovou filozofií a „kategorickým morálním imperativem“, je pak ukázána podstata nevědeckosti a škodlivosti podobných úvah. Bližší osvětlení Marxových a Engelsových názorů na vztah člověk–společnost, na lidskou podstatu, demonstruje marxistické přístupy k řešení těchto otázek.

Způsob a forma zpracování II. oddílu umožnily zabývat se v další části, nazvané *Smysl života a svoboda*, v konkrétní rovině otázkami tajemství bytí, vyslovit se k věčně otevřenému problému svědomí, jistoty, ideálu a skutečnosti, svobodě a odpovědnosti.

Za téžiště celé práce je možno považovat IV. oddíl – *Pokřivené zrcadlo morálky*. Autor se v této části dotýká závažných jevů v našem životě, jež jsou se socialistickou morálkou neslučitelné. Analyzuje negativní dopad projevů buržoazní morálky v našem životě, nebezpečí maloměšáctví, lhostejnosti, bezzásadové přizpůsobivosti, formalismu a byrokratismu na dynamiku sociálně ekonomického pohybu u nás. Zamýšlí se nad subjektivismem a jeho škodlivostí v životě společnosti, nad otázkou posuzování individualismu, sobectví, které jsou vykládány jako rozvoj individuality, nad leností. Jedná se vesměs o jevy, které kritizoval i XVII. sjezd KSČ v březnu tohoto roku. V politické zprávě přednesené na XVII. sjezdu KSČ bylo vedle právem vyzdvížených pozitivních výsledků dosažených v minulém období zároveň poukázáno na to, že bylo možno dosáhnout většího pokroku v intenzifikaci národního hospodářství, efektivnosti, kvalitě práce, že prakticky na všech úsecích existují rezervy. „Nekritičnost, neprincipálnost vedou k subjektivismu, stagnaci a ke ztrátě perspektivy... Problémy byly a budou. Důležité je, aby se nezastíraly, neobcházely, ale včas řešily. Úkoly vyžadují, abychom nikde netrpěli rozpor mezi slovy a činy, žádnou polovičatost, omezený resortismus, byrokratismus a formalismus...“ (5)

Autor recenzované práce se neomezil pouze na výčet negativních jevů v našem životě, na komentáře o anachronismu jejich přetrvávání v socialistické společnosti, o nutnosti boje za jejich překonání. Odpovídá i na otázky, jaké jsou cesty k jejich odstranění. Jednou z nich je například rozvíjení správně pochopeného kolektivismu, který má v naší společnosti objektivní základ a nemůže být stavěn do protikladu k rozvoji individuality. „Socialistický kolektivismus je vztahem mezi lidmi socialistické společnosti. Vzniká odstraněním nadřazenosti jednoho nad druhým, odstraněním vykořisťovatelů a vykořisťovaných... Socialistickým kolektivismem nejde o to, aby byli všichni stejní, abychom dosáhli určitého průměru, to je zjednodušená, vulgární představa o poslání a smyslu kolektivu v socialistické společnosti... Kolektiv předpokládá dobrovolné sjednocení lidí, v němž se cítí spokojeni, svobodní, v němž nalezní možnosti pro svůj individuální rozvoj“ (s.119).

Závěrečný oddíl obsahuje otázky týkající se problematiky pravdy, její síly, která patří v rámci kategorie komunistické morálky k nejzávažnějším a zároveň nejpřesvědčivějším. Lidé oceňují úspěchy socialismu, principy socialistické morálky jsou jim blízké, je to patrné i z dotazů, na něž autor v knize odpovídá. Chápu problémy, na které při výstavbě socialismu narážíme a jsou velmi citliví na porušování socialistické zákonnosti. Ne vždy jsou však s to aktivně reagovat na projevy neslučitelné se zásadami komunistické morálky, ne vždy jsou zcela jasné i zdánlivě prosté otázky socialistické morálky jako takové i jejího rozvíjení v praktickém jednání lidí.

„Mnohotvárnost tlaků a protitlaků, výslednice rozdílných forem vývoje vášní a duchovních sil – to vše se zdá být smyslem našeho bytí. Na nás je, abychom do toho všeho vnesli morálku tím, že uvědoměle jednáme a trpíme,“ psal Forster.(6) Práce

(5) Politická zpráva ÚV KSČ XVII. sjezdu Komunistické strany Československa. In: Sborník hlavních dokumentů XVII. sjezdu Komunistické strany Československa. Praha, březen 1986, s. 9.

(6) Milan Hroch: *Příteli smělé sny*. Praha 1986, s. 110.

československého filozofa L. Hrzala ukazuje, že morálka nepředstavuje pouze jednu z prvních forem společenského vědomí, jež usměrňuje chování člověka, jednání lidí v závislosti na pracovním procesu, geografickém prostředí atd., ale že je třeba ji chápat i jako způsob duševně praktické činnosti, ve smyslu jak ji charakterizoval Lenin: „Morálka je to, co pomáhá zničit starou vykořisťovatelskou společnost a sjednotit všechny pracující kolem proletariátu budujícího novou společnost komunistů. Komunistická morálka je taková morálka, která slouží tomuto boji, která sjednocuje pracující proti jakémukoli vykořisťování.“

Věra Ďurinová

**Ě. V. Klopov: Rabočij klass SSSR. Tendenciji razvitijsa v 60—70e gody** (Dělnická třída SSSR. Tendence rozvoje v šedesátých až sedmdesátých letech)

Moskva, Mysl 1985, 375 s.

Jméno Edvarda Viktoroviče Klopova je československé sociologické veřejnosti dobře známé. Do češtiny byla přeložena kniha *Člověk po práci* (Svoboda 1975), jeden z výsledků jeho dlouholeté spolupráce s L. A. Gordonem. Tato teoreticky fundovaná a empiricky široce pojatá studie byla přeložena do více jazyků a stala se jedním ze základních pramenů při zkoumání změn ve způsobu života sovětské společnosti. Také v Sociologickém časopise byly publikovány některé stati této plodné autorské dvojice, věnované problémům rozvoje sociální struktury a dělnické třídy (naposledy viz č. 1/1983).

Otázky proměn sovětské dělnické třídy jsou ty, jimž se E. V. Klopov věnuje dlouhodobě jako badatel a jako vedoucí oddělení výzkumu a prognózování rozvoje dělnické třídy v socialistické společnosti v Ústavu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR. Jeho přístup k problematice je explicitně historický (jak to odpovídá autorově kvalifikaci i převažující metodě práce), zároveň však hluboce filozoficky a sociologicky poučený. Vychází z pečlivého sběru vesměs dosažitelné dokumentace, která je interpretována v teoreticko-metodologicky jednotném a přehledném rámci. Mnohostranná sociálně ekonomická dynamika dělnické třídy je zasazena do obecného kontextu zásadních dějinných přeměn třídní struktury v procesu budování socialistické společnosti. Tato metoda a toto pojetí doznaly určitého završení a syntézy v obsáhlé knize *Dělnická třída SSSR*, v níž je sledován nejnovější vývoj rozhodující společenské skupiny socialistické společnosti. Autor v ní zhodnocuje nejen bohatou empirickou dokumentaci, ale rovněž rozsáhlou sovětskou literaturu věnovanou tomuto tématu.

Sympatickým rysem publikace je již to, že není tematicky rozbita do řady dílčích specializovaných kapitol. Jednota společenské úlohy a rozvoje dělnické třídy nachází svůj odraz v syntetizujícím pojednání o hlavních směrech dynamiky, jimiž jsou kvantitativní a kvalitativní změny složení dělnické třídy, procesy její reprodukce a růst společenské aktivity. Těmto tématům jsou — po teoreticko-metodologickém úvodu — věnovány tři rozsáhlé celky, vnitřně sice členěné, ale jinak velmi kompaktní a jednotné. Ve všech je teoretický a historický výklad bohatě a zároveň úsporně dokumentován statistickými a sociologickými daty. K nim patří i údaje ojedinělého komparativního výzkumu pracujících Taganrogu, jehož první etapa proběhla v letech 1967—68 a druhá v roce 1978. Využity jsou ovšem výsledky řady dalších sociologických výzkumů, provedených Ústavem mezinárodního dělnického hnutí v průmyslových závodech v Moskvě, v kostromské oblasti, v Taganrogu apod., realizovaných vesměs pod Klopovovým vedením nebo za jeho rozhodující účasti.

Teoreticky vychází autor z aplikace myšlenek klasiků marxismu-leninismu a dalších marxistických myslitelů (mezi nimi i J. Dimitrova) na současnou etapu rozvoje socialismu v sovětské společnosti. Zdůrazňuje historickou optiku, a tedy i dynamický pohled na dělnickou třídu, která v souvislosti se všemi společenskými přeměnami mění své hranice, společenské postavení, sociálně ekonomickou kvalitu a sociálně politickou úlohu. Změny dělnické třídy jakožto sociálního jádra socialistické společnosti tvoří jednotu s pohybem třídní struktury směrem k sociální stejnorodosti. „V podmínkách rostoucího využívání přednosti vědeckotechnické revoluce ve všech oblastech a na všech úrovních socialistické společenské výroby vede její rozvoj na jedné straně k intelektualizaci práce dělníků bezprostředně zapojených do výrobního procesu, na druhé straně pak k narůstání řídicích funkcí ve struktuře jejich výrobní aktivity, což pochopitelně zajišťuje posilování tendence k sblížení a potom i ke slévání stále dalších a dalších skupin duševních pracovníků s dělnickou třídou“ (s. 18). Klopov nepovažuje za odůvodněné určování příslušnosti k dělnické třídě